

УДК 316.334.2:159.922.4(477)

JEL Classification: Z13, A13, O52

DOI: <http://doi.org/10.34025/2310-8185-2026-1.101.18>

Михайло Юрій, д. і. н., професор,
<https://orcid.org/0000-0003-0965-6236>
Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича,
м. Чернівці

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Анотація

Актуальність дослідження. Постановка проблеми. У статті йде мова про те, що такі економічні чинники, як аграрна основа (орієнтація на землю та сільське господарство), екстенсивність господарювання та пізніша індустріалізація, сформували в українській ментальності ціну праці, важливість господарства, зв'язок із землею та певний консерватизм, а також винахідливість до виживання в умовах обмежених ресурсів і зовнішнього тиску. Це впливало на господарську поведінку. Піднімається питання впливу етноконфесійності на становлення економічного менталітету. Вказується, що українська ментальність успадкувала консервативні риси аграрної культури, поєднавши їх з прагматизмом та адаптивністю, що проявилось в господарській життєздатності і у певній соціальній роз'єднаності та скептицизмі щодо державних інституцій.

Мета дослідження – проаналізувати особливості формування української ментальності під впливом економічних чинників, що відбувалися у суспільстві.

Методологія. Дослідження базується на дотриманні системи принципів, методів і підходів, що визначають причинно-наслідкові зв'язки та відтворюють достовірний образ історії, зокрема принципи історизму. Використовуються такі методи, як історико-генетичний, історико-порівняльний, системний, хронологічний.

Результати. Досліджено особливості формування української ментальності на підставі економічного та релігійного життя суспільства.

Практичне значення. Отримані результати можуть бути використані для аналізу економічних модернізаційних процесів і впливу на них особливостей української ментальності, а також під час читання лекцій для студентів на економічних факультетах. **Перспективи подальших досліджень.** Дослідження впливу економічних процесів на формування української ментальності буде продовжуватися при детальному вивченні особливостей аграрного устрою та землеробства, кріпацтва та колективізації, індустріалізації та радянської планової економіки, переході до ринкової економіки (після 1991 року).

Ключові слова: менталітет, ментальність, економіка, екстенсивність, самосвідомість, етноконфесійність.

Кількість джерел: 16.

Copyright © Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Mykhailo Yurii, Doctor of Historical Sciences, Professor,
<https://orcid.org/0000-0003-0965-6236>
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi

THE INFLUENCE OF ECONOMIC FACTORS ON THE FORMATION OF UKRAINIAN MENTALITY

Summary

The article discusses the fact that any typology of mentality can be productive provided that there is a historical approach to clarifying the features of the emergence and formation of certain types of mentalities. That is why I consider it appropriate to trace the process of formation and crystallization of economic mentality in the context of Ukraine's divisions and the external and internal traumas inflicted on it. First of all, the economic mentality is formed on an agrarian basis (orientation on land and agriculture), extensive management, and later industrialization. All this shaped the Ukrainian mentality around the value of labor, the importance of farming, a connection to the land, and a certain conservatism, as well as resourcefulness for survival in conditions of limited resources and external pressure, which influenced economic behavior.

The process of the formation of economic mentality at the stage of Ancient Rus, the presence of Ukrainian lands as part of the Polish-Lithuanian Commonwealth, and their presence in the orbit of the totalitarian Bolshevik regime are analyzed. Special emphasis is placed on the peculiarities of the economic mentality after Ukraine gained independence, since in the new conditions two significant problems arose, the scale of which is difficult to overestimate. The first consisted in the lack of adequate understanding of the processes that had begun and real historical perspectives, as well as in the deep psychological and cultural unpreparedness of, if not all, then a significant part of society for change. The second problem is no less dramatic. The disappearance of large social categories from the historical arena, the withering away of cultural traditions, the destruction of generational continuity is always a tragedy.

The question of the influence of ethno-confessionalism on the formation of economic mentality is raised. It is indicated that the Ukrainian mentality inherited the conservative features of agrarian culture, combining them with pragmatism and adaptability, which manifested itself in economic viability and in a certain social disunity and skepticism towards state institutions.

Keywords: mentality, economy, extensiveness, self-awareness, ethno-confessionalism.

Number of sources – 16.

Постановка проблеми. В умовах, коли світ глобалізується і модернізується, коли Україна інтегрується у європейський і світовий економічний простір, зростає роль національної економічної ментальності, яка виступає фактором соціально-

економічного і науково-технічного прогресу або стримує його. Особливої актуальності набувають такі ментальні якості, як дух інноваційного розвитку, нанотехнологій, підприємництва, ринкових відносин, раціоналізму, ощадливості, мінімізації витрат тощо. Ментальний вимір мають і процеси модернізації. Не випадково, що за останні роки дедалі більше дослідників з різних галузей знань зосереджуються на осмисленні модернізаційної парадигми. При цьому логіка відповідних досліджень в Україні така, що центр уваги поступово зміщується до проблем соціокультурної модернізації, де вчені вбачають одну з головних причин відставання економічних, соціальних і політичних реформ.

У наукових дискусіях утверджується розуміння первинного характеру соціокультурної модернізації стосовно таких сфер, як економіка і політика, однак вона ще недостатньо екстраполюється на сферу свідомості, психології, моралі, тобто туди, де безпосередньо спрацьовує економічний (господарський) менталітет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми становлення та розвитку української економічної ментальності розглядаються в працях вітчизняних науковців. Серед них – Захарчин (2021), Лепак (2018), Комих (2006), Пилипенко & Литвиненко (2009), Прушківська & Переверзева (2015), Стражний (2008), Федулова (2008), Фурман (2014). Захарчин (2021) у своїй праці розглядає вплив національного менталітету на формування та розвиток корпоративної культури. Лепак (2018) аналізує українську економічну ментальність і її проєкцію на економічну культуру суспільства.

Комих (2006) дає характеристику соціокультурному контексту становлення та розвитку підприємництва в Україні через призму економічного менталітету. Пилипенко та Литвиненко (2009) в своїй статті піднімають питання економічної ментальності українців та проблеми її діагностики у трансформаційній економіці. Прушківська & Переверзева (2015) досліджують ментальність та її вплив на формування секторальної структури економіки, обґрунтовують взаємозв'язок даної структури за трисекторною моделлю та елементів господарської культури. Стражний (2008) у своїй монографії аналізує

український менталітет. Федулова (2008) піднімає питання соціальних інновацій в системі соціально-економічних відносин через призму економічного менталітету. Фурман (2014) детально розглядає психокультуру української ментальності.

Формулювання цілей статті й аргументування актуальності поставленого завдання. Метою дослідження є аналіз становлення українського економічного менталітету в процесі розвитку суспільства, починаючи з часів Давньої Русі і закінчуючи сьогоденням. Звертається увага на травматичні фактори нашої історії, що відображалося на ментальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. З часів Київської держави сформувався маршрут транзитної торгівлі «шляхом з варяг у греки», що було для того часу нормальним явищем. Тогочасні діячі трактували державу як інститут, котрий формується для стягування географічної ренти, що впливає з факту контролю над торговими шляхами. Держава перебрала обов'язок очистити торгові шляхи від своїх конкурентів – бандитів і створила фіскальні служби. Важко придумати щось екстенсивніше і паразитарніше за суттю (Яковенко, 2006).

В епоху пізнього середньовіччя й у ранньомодерну добу Україна мала шанс, належачи до Речі Посполитої, долучитися до європейського інтенсифікаційного соціокультурного простору, особливо після укладення Гадяцької угоди. Але приєднання Лівобережжя до Московії в середині XVII ст. а наприкінці XVIII ст. й Правобережжя поклали край цим сподіванням, оскільки для Російської імперії, як згодом і радянської, завжди була притаманна екстенсивна стратегія розвитку.

Звичайно, більшовицький проєкт за низкою ознак можна віднести до модерністських. В ідеологемі «побудови соціалізму», а відтак «матеріально-технічної бази комунізму» ставились завдання модернізаційного розвитку. Але в культурному аспекті цей проєкт був компромісом, спробою виконати завдання інтенсифікації, спираючись (відповідно, і забираючи) на екстенсивно орієнтованого традиційного суб'єкта. Таку стратегію А. Вишневський називав «консервативною модернізацією», а її реалізація досягала на екстенсивній матриці. Криза

соціалістичної системи і розпад СРСР маркували завершення чергового етапу модернізації імперії; маємо на увазі як Російської, так і радянської, оскільки тоталітарне суспільство вичерпало резерви екстенсивного зростання і надірвалося.

Перед Україною після 1991 р. виникли дві суттєві проблеми, масштаб яких важко переоцінити. Перша полягала у відсутності адекватного розуміння процесів, що розпочалися, і реальних історичних перспектив, а також у глибинній психологічній та культурній неготовності значної частини суспільства до перемін. Друга полягала у тому, що процеси заміщення історичного суб'єкта завжди співвіднесені з дестабілізацією суспільства і найрізноманітнішими соціальними втратами.

Психологічна, ментальна і культурна неготовність якщо не всього, то значної частини суспільства до змін – явище закономірне. Тому історичний розвиток іманентно драматичний. Однак він може тривати як у безперервному режимі, так і в режимі чергування «ривок – застій – катастрофа». Перший варіант містить перманентні проблеми і багато дискомфортних ситуацій, другий – масштабні трагедії (Литвин, 2007). У ситуації, коли українське суспільство, внаслідок обставин задалене більшовицькою тоталітарною системою, відповідно до програми цієї системи було змушене відгороджуватися від глобальних процесів, котрі вважалися руйнівними, вичерпало ресурси відгородження, життя «за залізною завісою» і покликане зняти перешкоди – на громадян звалюється важкий тягар, пов'язаний з трансформацією усього універсалу, насамперед свідомості.

На наших сучасників випало завдання пережити й асимілювати у своїй свідомості корінну зміну всього ладу життя, місця України в світовому співтоваристві, реєстру друзів і союзників. Змінюються критерії і орієнтири, норми та цінності. Впали ще вчора стійкі, ефективні моделі поведінки. Зміни в суспільній свідомості, соціальній структурі суспільства, зміни моделей поведінки фіксують надійні емпіричні дослідження. Якщо врахувати, що ці процеси розгортаються одночасно, стає зрозумілим справжній масштаб психологічного і культурного тягара, що випав на долю старших поколінь українського

суспільства. Це пояснює і розгубленість одних, і пошук псевдопояснень іншими, і потяг до ретроспективних утопій третіх. Ті, кому вже пізно змінюватися, а таких мільйони, стурбовані тим, щоб дожити свої дні, при можливості нічого не змінюючи й зберігаючи деякий мінімум благ і зручностей, до якого вони звикли впродовж усього життя. Такий запит провокує популістську політику, виснажує ресурси країни і гальмує перетворення, котрі потрібно було здійснювати ще вчора.

Друга проблема не менш драматична. Сходження з історичної арени великих соціальних категорій, відмирання культурних традицій, руйнування наступності поколінь – завжди трагедія. Масштаби історичних потрясінь, пов'язаних зі знищенням традиційного українського селянства під час колективізації і голодомору 1932–1933 рр., із Другою світовою війною, загальновідомі. Залишається сподіватися, що завершення процесів історичного переходу до інтенсивної стратегії буття обійдеться мінімальними витратами. Але зміни такого характеру і масштабів не можуть не породжувати маргіналізацію широких верств суспільства, падіння моралі, погіршення фізичного стану населення, сприяти утвердженню жорсткого політичного режиму тощо. Щодо цього перед нами відкривається простір стратегічних ризиків надзвичайно високого рівня.

Сьогодні немає однозначної відповіді, чи готове суспільство до тих змін, які становлять умову виживання нашого народу, його культури і державності, умову збереження української цивілізації і традиційного менталітету. Поки що спостерігаємо потужний вплив історичної інерції. (Структура експорту Київської держави, відома нам за документами X-XII ст., як-от кав'яр осетрових риб, що мав особливий попит під час посту, хутра, віск, мед тощо, якісно не змінилася.) Отримала досить значне поширення ідея великих природних багатства, її чорноземів, лісів як підстава могутності нашої країни. Українське суспільство вже більше тисячі років продовжує відтворювати орієнтацію економіки на ренту, що отримують від продажу природних ресурсів. Експорт сировини, хоч і супроводжується певними наріканнями, усвідомлюється як підстава для виживання суспільства. На

людину, яка наважилася стверджувати, що природні багатства – найбільша біда для України – дивляться як на небезпечного дивака. На гроші, виручені від продажу чавунних болванок, українці закупають необхідні для них пательні, телевізори і комп'ютери (Литвин, 2007). Оце і є те, що продовжує консервувати комплекс меншовартості.

Іншими словами, маємо два рівні ментальної самосвідомості українського суспільства. На декларованому зовнішньому рівні Україна представляє себе високорозвиненою промисловою державою, яка переживає тимчасові труднощі. Але на іншому, прихованому від чужих очей рівні, де визріває реальне розуміння того, що відбувається, і формуються плани подальшого розвитку, українська свідомість шукає спокійного життя і гадає, як би влаштуватися так, щоб можна було існувати, нехай не комфортно, зате з мінімальними зусиллями, не цураючись корупції, офшорів тощо. Перед нами виражено антиінтенсивний сценарій, що забезпечує тихе сходження українського суспільства з історичної арени. Не можна стверджувати, що ця тенденція домінує у свідомості суспільства, але вона, вочевидь, існує, і маємо усвідомлювати це (Литвин, 2007). Розглянувши у загальних рисах особливості екстенсивного й інтенсивного, приходимо до висновку, що в українського соціуму екстенсивно задана програма, яка складалася століттями, і не відповідає сучасним реаліям.

Дослідники ментальності неодноразово звертали увагу на ті фактори, котрі визначають як дії окремої людини, так і поведінку окремого соціуму. Йшлося про прагнення до збагачення, сліпе підпорядкування лідерам, наслідування Божого провидіння тощо. Не вдаючись до обговорення кожного з цих факторів, варто зазначити, що будь-яке обґрунтування діяльності, котре претендує на істину, має бути виявлене як певний зміст (суб)культури та відповідної групи людей. Будь-яка потреба людини для того, щоб перетворитись у реальну діяльність, має стати певною програмою відтворювальної діяльності, записаної в (суб)культурі. Відповідно дослідник може прочитати її як значущий культурний текст. Якщо в культурі не знайдуться

подібні програми, то жодні посилання на харизму, економічні потреби тощо не можна розглядати як обґрунтовані. Спроба залучити людей до соціальної дії, впливаючи на ті їхні мотиви, уявлення про існування яких помилкове, може мати деструктивні наслідки. Наприклад, підвищення економічної ефективності через економічні стимули ілюзорне, якщо йдеться про людей, котрі не розглядають зростання результативності своєї діяльності, свого економічного добробуту як цінність, як елемент певної програми. Всі таємниці людської діяльності, а відповідно, й діяльності, що визначає історичний процес, відображені у ментальності нації та змісті культури (Юрій, 2004, с. 11).

Вказана ситуація пов'язана також і з конфесійною приналежністю. Тобто етноконфесійний фактор має досить важливе значення на формування економічного менталітету того чи іншого народу, залежно від його віросповідання, в даному випадку українського. Він є наслідком взаємодії у нашій історії двох традицій: язичництва і візантійського православ'я. Кожна з цих традицій посідає специфічне місце у формуванні ментальності і системи цінностей українського народу. Однак саме православ'я зробило найбільш масштабний внесок у формування українського менталітету загалом й економічного менталітету зокрема, саме воно створило модальний для українського етносу тип особистості і тип економічної поведінки.

Розглянемо тепер основні характеристики православної доктрини, щоби оцінити потенціал її впливу на розвиток національного економічного менталітету. З економічної точки зору, православна доктрина найчастіше критикується за «слабкість» і «непродуктивність» трудової етики. Почнемо з того, що вважається основною перевагою «конкурента» православ'я – протестантизму. Протестантська етика трактує рівність людей на старті, рівність громадянську і, тим самим, не виключає наступної майнової, економічної диференціації, стимулює на постійне випробовування віруючим своєї вибраності через працю та успіх, як його наслідок. У цьому розумінні протестантизм органічно відповідає ринковим відносинам. Адже навіть конфуціанська трудова етика, яка містить традицію методичного

самовипробування, знаходиться ближче до протестантизму, ніж православ'я, яке передбачає рівність на фініші, тобто знаходиться у повному протиріччі з духом капіталізму.

Витоки православної байдужості до господарського життя різні автори знаходять ще у візантійській православній традиції. Так, наприклад, М. Попович зазначає, що візантійське православ'я представляє працю як покарання, розплату, наслідок гріха, вважається, що багатство – гріх, а бідність – добродійність (Попович, 1998, с. 87-92). Одна з основних рис православної етики полягає в тому, що сфера її дії не поширюється на побутові сторони життя. Тому зрозуміло, що економічна культура завжди знаходилася не на найвищому рівні, починаючи з Київської держави і до сьогодні. Тому не дивно, що при знятті деяких державних обмежень після розвалу СРСР і набуття Україною незалежності економіка стала сферою поза мораллю, що і призвело до утворення державного кримінально-олігархічного відстійника.

Етика виживання українського селянина і конфесійні норми православ'я обумовили наявність економіки середнього статку як типу культури і менталітету. Матеріальний благоустрій людини відділився від її власної активності та відповідальності. Окрім того, православне християнство посилює фаталістичні риси національного характеру («все у волі божій»). Вони проявляються і в українській мові, в якій чітко простежуються характеристики неагентивності, тобто в недостатній виділеності індивіда як автономного агента і контролера подій, а також у любові до моралі – абсолютизації моральних вимірів людського життя, схильності до крайніх моральних суджень. Люди виступають не як «діячі», а швидше як «перетерплювані». Фаталізм національного характеру обумовлює низькі ранги активно-досягницьких цінностей і в сучасній Україні.

Подібна специфіка світосприйняття обумовлює змістовне наповнення таких ментальних цінностей, як праця, успіх. Так, якщо для західної культури і ментальності типове розуміння успіху як результату власних зусиль, то для українців успіх – це до певної міри гра подій. У зв'язку з цим варто згадати працю

А. Басса «Економічна етика російсько-православного християнства» (Buss, 1989) і висновок автора про те, що православ'я, будучи сплавом магічних і містичних компонентів, які змістово протирічать загальнохристиянським уявленням про особистого трансцендентною Бога-творця, не створює прямих аналогів протестантської етики і не дає вищих духовних санкцій для активної роботи. На думку німецького дослідника, православ'я в цілому або індіферентне до господарського життя, або відверто його заперечує. Воно не формує специфічних духовних стимулів до трудової підприємницької діяльності. Подібні погляди певною мірою поділяв і О. Шпенглер, вважаючи, що для православних на рівні підсвідомості характерне відчуття гріховності грошей: «Для німецького населення з економічними мисленням на рівні натурального обміну з метою забезпечення необхідних життєвих потреб здобування грошей за допомогою грошей є блюзнірством (з погляду православної релігії) і гріхом» (Попович, 1998, с. 691-692).

Таким чином, маємо підстави говорити про традиціоналізм українського економічного менталітету, збереженого завдяки православ'ю. Його відмінними ознаками є ціннісно-раціональна поведінка, уявлення про «неправедність» багатства, гіпертрофована значущість персоніфікованих зв'язків. «Традиціоналістський» спосіб мислення виражається, зокрема, в тому, що людина не схильна заробляти більше, вона просто хоче жити так, як звикла. При труднощах люди з такою ментальністю не нарощують зусилля, а зменшують потреби (Вебер, 1991, с. 81-88).

І насамкінець, варто звернути увагу на ще один важливий аспект. Цивілізація Заходу створила завершену трієсту модель Всесвіту. В ній космос уявляли у вигляді трьох сфер: божої, диявольської і проміжної – людської. При цьому остання має надзвичайне значення, оскільки створює реальний культурний простір свободи в усіх її проявах. Серединна сфера – це самоцінний простір, який володіє власною перевагою самореалізації, соціально-культурного прогресу і людського буття. Трієста модель культури психологічно пов'язана з відчуттям закоріненості людини в космосі.

Наслідувана Київською, а ще більше Московською державою, якій з кінця XVIII ст. була підпорядкована майже вся Україна, візантійська модель космосу складається з двох зон: небесної (сакральної) і диявольської (низинної). Звідси фундаментальна незавершеність культури, а тому її напруженість, дуалістичність. У цій картині світу сакральна зона територіально збігається зі сферою Влади і Церкви. А сфера цивільного життя виявляється у зоні диявольській. Така фундаментальна особливість нашого життя реалізується в конкретних прикладах.

У Галичині, на Буковині і Закарпатті, де греко-католицизм і католицизм сповідувався ширше, ніж православ'я, бачимо картини доглянутого людського побуту, які поступово на схід і далі на Лівобережжя змінюються нерідко кривими огорожами чи не завжди охайними дворами. Це наочний приклад зміни двох ментальних культур. Коли поряд із храмом, для спорудження якого вкладено величезну працю і значні кошти, сиротіють убогі хати, де живуть люди, які жертвували на храм і будували його, маємо справу саме з ним.

Перераховані й інші риси економічної культури українського народу, сформовані на підставі православ'я, ще більше утвердились із установами радянської влади. Соціалістичний експеримент виявився можливим у країні (йдеться про Російську і радянську імперії) з давніми традиціями комунальності, зрівняльного розподілу, домінування політичних завдань над економічними, позаекономічного примусу з боку держави, якому слабо розвинене громадянське суспільство делегує тягар відповідальності за себе. Із установами більшовицької влади в Україні цей експеримент був нав'язаний і українському суспільству.

Подібно до того, як століттями раніше селянство законодавчо прикріплювали до землі, за радянської влади все працездатне населення було прикріплене до державних підприємств і організацій, поза якими воно не могло мати законних засобів до існування. Новаціями в економічних відносинах стали заборона приватної власності на засоби виробництва, загальна обов'язкова участь у виробничій діяльності на об'єктах єдиної державної

власності. В умовах командної економіки на вершині економічної ієрархії опинилися не власники, а розпорядники ресурсів. Такий принцип розподілу в поєднанні з немонетарністю радянської економіки призвів до того, що соціальна нерівність була не працеактивною, а статусною. Ціннісна раціональність у радянській економіці виражалася, зокрема, у підміні економічних стимулів трудової діяльності політичними і моральними, базованими на патріотизмі й свідомості трудящих (Скворець, 2010, с. 133-145).

Парадигмою виробничих відносин у СРСР став патерналізм держави щодо своїх громадян, котрий визначається як система стійких самовідтворюваних відносин між працівником і державою, коли в обмін на задану працівникові трудову активність йому надають можливість задоволення лімітованих життєзабезпечуючих потреб. Патерналізм передбачає «благочинний деспотизм» – втручання держави в будь-які сфери життя людини, причому чинять це без згоди опікуваного. За покровительською стороною визнають право застосовувати санкції або заохочення з метою регулювання поведінки залежної сторони в різних сферах життєдіяльності. Передумовами патерналістського менталітету є відсутність ситуації вибору та обмеженість потреб громадян.

На поведінковому рівні радянська економічна ментальність впливала з ідеологічних установок, мінімізації економічних зусиль, обмеження потреб до рівня «як у всіх». Вона сприяла відтворенню кріпосницької психології, пасивності, установок не на саморозвиток, а на пристосування та орієнтацію на державу при розв'язанні проблем життєзабезпечення (Збітнєв, 2003).

Охарактеризувавши в історико-соціальному й економічному зрізах такі питання, як екстенсивне й інтенсивне, можемо зробити висновок, що за суттю українська людина є екстенсивно орієнтована, а це відбивається на її ментальності. Своєю чергою православ'я як формуюча частина української культури і менталітету було і залишається основним джерелом українського світорозуміння. Відповідно, воно впливало і впливає на світогляд українського народу, охоплюючи і його економічну діяльність. І

нарешті, патерналізм радянської системи також зробив внесок у знищення індивідуальної особистості, створивши абсолютно безініціативну й залежну від держави людину. Звичайно, що з таким «багажем» приступати до ринкових реформ після здобуття Україною незалежності було проблемно. Але людська свідомість, як відомо, практично постійно перебуває в утопії.

На наше переконання, на початку 1990-х років широкі маси сприймали демократію і ринкову економіку міфологічно, в логіці есхатологічного існування світу. Суспільство пережило інверсію. Люди вважали, що ринок і демократія швидко перетворять нашу країну, що для затурканого «совка» з його убогістю і чергами дивовижним чином з'явиться достаток, життя стане вільнішим, легшим та цікавішим. Мало хто усвідомлював, що свобода накладає відповідальність, що поза державним патерналізмом доведеться бути діяльним, що свобода – це право на нерівність, і суспільство поділиться на багатих і бідних, що потрібно буде змінюватись, освоювати нові знання, моделі поведінки, нові професії – все це й багато іншого залишається поза межами міфологічної свідомості.

Мільйони людей піднімалися на боротьбу не за перехід від патерналістської влади до іншої, гідної форми держави, а прагнули до зняття «неправильної» держави і переходу до нової утопії, цього разу – ринкової. Коли ж такого не настало, почався процес розчарування. Усе це так, однак суттєва частка відповідальності за зрушення суспільних настроїв і розтрату соціального капіталу надій, яким на початку 1990-х років володіла ліберальна ідея, лягає на українських лібералів. Сьогодні, більш як через тридцять років, об'єктивний погляд засвідчує помилки лібералів. Взагалі, аналіз політичної практики початку 1990-х років – спеціальна і багатоаспектна проблема, яку продовжують висвітлювати вітчизняні науковці.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підводячи підсумки, варто зазначити, що ментальність – це ключова константа культури, картини світу. Індієць ваорані, який полює з духовою трубкою і проживає на сході Еквадору, опинившись у Чикаго, не

підє працювати на конвеєр автозбирального заводу, а просто загине. Виходець з бідних районів Албанії або Сицилії в подібній ситуації найімовірніше залучиться до мережі торгівлі наркотиками тощо. Є стадія історичного розвитку і специфіка вродженої культури. У бекграунді ліберальної свідомості існує ідея про антропологічну універсальність економічно раціональної людини. Та це ілюзія.

Між людиною і реальністю (крім перцепій та свідомості) є ментальність. Ментальність і тільки ментальність, до якої належить людина, задає інтерпретації, а також оцінки того, що відбувається, й формує програми поведінки. В одній і тій самій ситуації люди, які належать до різних ментальних культур, демонструють різні типи поведінки. Це стосується і української ментальності, особливостей її включеності в економічні відносини.

Викладені положення щодо економічної ментальності, спроектовані на українські реалії, переконливо доводять, що цей сегмент менталітету відіграє важливу роль у розвитку і реформуванні економіки, забезпеченні її інноваційності у кінцевому підсумку в підвищенні добробуту людей. Він проявляється на всіх щаблях економічного життя і трудової діяльності, починаючи від вироблення економічної політики і закінчуючи її реалізацією на рівні країни, галузі, колективу підприємства і кожного працівника, його економічного мислення і поведінки.

Бібліографічні посилання

- Buss, A. (1989). The economic ethics of russian-orthodox christianity: Part I. *International Sociology*, 4(3), 235-258. <https://doi.org/10.1177/026858089004003001>
- Вебер, М. (1994). *Протестантська етика і дух капіталізму*. Основи. <http://litopys.org.ua/weber/wbr.htm>
- Захарчин, Г. М., Любомудрова, Н. П., Винничук, Р. О., & Смолінська, Н. В. (2021). *Корпоративна культура* (Г. М. Захарчин, Ред.). Новий Світ – 2000.
- Збітнев, Ю. І., & Сенченко, М. І. (2003). *Біла книга України або Вашингтонський консенсус в дії: Наслідки економічних реформ 1991–2001 років*. Княгиня Ольга.
- Комих, Н. (2006). *Соціокультурний контекст становлення та розвитку підприємництва в Україні* [Автореф. дис. канд. соціол. наук, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна]. Все про туризм. Туристична бібліотека. <https://infotour.in.ua/komyh.htm>
- Лепак, П. (2018). Вплив української економічної ментальності на формування економічної культури суспільства. *Молодий вчений*, 9(61), 493–497. <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4061>

- Литвин, В. (2007, 27 квітня). Сценарії для України. *Дзеркало тижня*. https://zn.ua/ukr/internal/stsenariyi_dlya_ukrayini.html
- Пилипенко, Г. М., & Литвиненко, Н. І. (2009). Економічна ментальність українців та проблеми її діагностики у трансформаційній економіці. *Науковий Вісник Національного гірничого університету*, 10, 94–98. <https://lnk.ua/ofSPqU36m>
- Попович, М. (1998). *Нарис історії культури України*. АртЕк. <http://litopys.org.ua/popovych/narys.htm>
- Прушківська, Е. В., & Переверзева, А. В. (2015). Вплив ментальності на формування секторальної структури економіки. *Економічний вісник Національного гірничого університету*, 2(50), 38–48. https://ev.nmu.org.ua/docs/2015/2/EV20152_038-047.pdf
- Скворець, В. О. (2010). Життєустрій українського народу: від радянської до пострадянської епохи. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, 40, 133-145. https://old-zdia.znu.edu.ua/gazeta/VISNIK_40_13.pdf
- Стражний, О. С. (2008). *Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність*. Книга. <https://lnk.ua/KKicEkvmd>
- Федулова, Л. І. (2008). Соціальні інновації в системі соціально-економічних відносин. *Український соціум*, 3(26), 60-74. <https://doi.org/10.15407/socium2008.03.060>
- Фурман, А. В. (2014). *Психокультура української ментальності* (3-тє наук. вид.). НДІ МЕВО. <https://lnk.ua/5GKugDooX>
- Юрій, М. Ф. (2004). *Соціокультурний світ України* (2-ге вид.). Кондор.
- Яковенко, Н. (2006). *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України* (3-тє вид.). Критика. <https://resource.history.org.ua/item/0017259>

References

- Buss, A. (1989). The economic ethics of russian-orthodox christianity: Part I. *International Sociology*, 4(3), 235-258. <https://doi.org/10.1177/026858089004003001>
- Fedulova, L. (2008). Social innovations in the system of socio-economic relations. *Ukrainian Society*, 3(26), 60-74. <https://doi.org/10.15407/socium2008.03.060> (in Ukr.).
- Furman, A. (2014). *Psychoculture of the Ukrainian Mentality* (3rd scientific ed.). Research Institute MEVO. <https://lnk.ua/5GKugDooX> (in Ukr.).
- Komyh, N. (2006). *Sociocultural Context of the Formation and Development of Entrepreneurship in Ukraine* [Author's ref. Dissertation Candidate of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University]. All About Tourism. Tourist Library. <https://infotour.in.ua/komyh.htm> (in Ukr.).
- Lepak, P. (2018). The Influence of Ukrainian Economic Mentality on the Formation of the Economic Culture of Society. *Young Scientist*, 9(2), 493-497. <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4061> (in Ukr.).
- Lytvyn, V. (2007, April 27). Scenarios for Ukraine. *Dzerkalo tyzhnia*. https://zn.ua/ukr/internal/stsenariyi_dlya_ukrayini.html (in Ukr.).
- Popovych, M. (1998). *An essay on the history of culture of Ukraine*. АртЕк. <http://litopys.org.ua/popovych/narys.htm> (in Ukr.).
- Prushkivska, E., & Pereverzeva, A. (2015). The influence of mentality on the formation of the sectoral structure of the economy. *Economic Bulletin of Dnipro University of Technology*, 2(50), 38-48. https://ev.nmu.org.ua/docs/2015/2/EV20152_038-047.pdf (in Ukr.).
- Pylypenko, G., & Lytvynenko, N. (2009). Economic mentality of Ukrainians and problems of its diagnostics in transformational economy. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 10, 94-98. <https://lnk.ua/ofSPqU36m> (in Ukr.).

- Skvorets, V. (2010). The life of the Ukrainian people: from the Soviet to the post-Soviet era. *Humanities Bulletin of Zaporizhzh State Engineering Academy*, 40, 133-145. https://old-zdia.znu.edu.ua/gazeta/VISNIK_40_13.pdf (in Ukr.).
- Strazhnyi, O. (2008). *Ukrainian mentality: Illusions. Myths. Reality*. Book. <https://lnk.ua/KKicEkvmd> (in Ukr.).
- Weber, M. (1994). *Protestant ethics and the spirit of capitalism*. Fundamentals. <http://litopys.org.ua/weber/wbr.htm>
- Yakovenko, N. (2006). *An Outline of the History of Medieval and Early Modern Ukraine* (3rd ed.). Criticism. <https://resource.history.org.ua/item/0017259> (in Ukr.).
- Yuriy, M. (2004). *The socio-cultural world of Ukraine* (2nd ed.). Condor (in Ukr.).
- Zakharchyn, G., Lyubomudrova, N., Vynnychuk, R., & Smolinska, N. (2021). *Corporate Culture* (G. M. Zakharchyn, Ed.). New World – 2000 (in Ukr.).
- Zbitnev, Yu., & Senchenko, M. (2003). *The White Paper of Ukraine or the Washington Consensus in Action. Consequences of Economic Reforms of 1991–2001*. Princess Olga (in Ukr.).

Надійшла до редакції 23.02.2026

Прийнято до друку 06.03.2026

Публікація онлайн 01.05.2026